

Primerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine

Ivo Pospíšil

Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, CZ-602 00 Brno
ivo.pospisil@phil.muni.cz

Članek komentira Zgodovino literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope (History of the Literary Cultures of East-Central Europe). Avtor ob splošni pozitivni oceni tega znanstvenega podviga poda več kritičnih ugotovitev glede pojmov »literarna kultura« in »Vzhodna Srednja Evropa«.

Ključne besede: primerjalna literarna veda / primerjalna književnost / literarna zgodovina / nacionalne književnosti / Srednja Evropa / Vzhodna Evropa / kulturna identiteta

Večzvezkovna publikacija Johna Neubauerja in Marcela Cornis-Popa *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries I–III* (2004–2007) ponuja vrsto odgovorov, pa tudi vprašanj in problemov, ki nas vodijo nazaj k samemu namenu primerjalne književnosti. J. Hrabák jo v svojem danes že klasičnem učbeniku primerjalne književnosti prikazuje kot metodo globljega spoznanja literature in njenih pojavov, pri čemer je zanj pomembna predvsem morfološka, tj. besedilna, poetološka primerjava; to izhaja že iz njegovega dualističnega dojetanja literarnega artefakta kot znaka in posnetka hkrati. Nadaljnja pojmovanja primerjalne književnosti so preseгла meje te predstave, predvsem koncepcija Dionýza Ďurišina, ki je pravzaprav že zapuščal področje primerjalne književnosti in postopoma ustvarjal novo znanstveno vedo, tj. medliterarnost z vsemi vidiki, tudi s posebnimi medliterarnimi skupnostmi (v njegovi slovaški terminologiji »osobitné medziliterárne spoločenstvá«) in literarnimi centrizmi. Dela t. i. Ďurišinove mednarodne ekipe v publikaciji *History of Literary Cultures of East-Central Europe* žal niso dovolj upoštevana.

Pravi namen primerjalne književnosti je vendarle globlji od spoznavanja literature, odvija pa se v dveh projekcijah: ali želimo neki predmet natančno spoznati in ga zato primerjamo z drugim ali drugimi, da bi ga globlje spoznali, pri čemer nam primerjani pojavi pomagajo kot t. i. primerjalno ozadje, ali pa s primerjavo odkrivamo skupne točke (*topoi, loci*

communes) primerjanih pojavov oziroma odkrivamo razlike. Tako nastaja določena posplošitev, prenos, ki lahko izhaja iz naravnega toka stvari. Tako je mogoče spremljati razvoj t. i. sorodnih literatur, npr. slovanskih, germanskih, romanskih ipd., ki so povezane delno po etnični, delno po jezikovni, pogosto – čeprav včasih komaj opazno – pa po zgodovinski strani. Jezikovna in etnična bližina pa ne pomenita nujno tudi literarne bližine. V tem smislu ni treba dokazovati na primer disperznosti romanske družbe, ki obsega tudi portugalsko in romunsko literaturo, saj njihove geografske, geopolitične, zgodovinske in arealne razlike zelo omejujejo prirojena skupna mesta, čeprav jih ne izključujejo. Gotovo je problematična eksistenca germanske ali anglofonske literarne skupnosti, v novejšem obdobju tudi slovanske, vendar se v zadnjem primeru vseeno zdi bolj realna, morda z izjemo 20. stoletja, ko se bližina izkazuje samo v določenih subjektivno obarvanih valovih. To pa ni pogojeno samo z objektivnimi jezikovno-etničnimi in prostorskimi (arealnimi) dejavniki, ampak tudi s subjektivnim, (volitivnim) značajem volje; bližina slovanskih literatur, ki so jo v stroki od konca 18. stoletja najprej poudarjali Nemci (Herder), potem pa tudi praktična literarna dejavnost, je krepila splošne procese narodnih preporodov. Češka in ruska literatura, ki sta bili stoletja ločeni, čeprav imata skupni imenovalec v cerkvenoslovanskem pismenstvu, sta druga na drugo vplivali v času Velike Moravske, přemyslovske Češke in Kijevske Rusije. Poznejši ponovni stiki so bili velik politikum (vizija Dobrovskega o vrnitvi ruskega cesarstva tja, od koder so nekoč prišli Indoevropejci, tj. v Indijo), res pa so se zaradi tega sklepali novi odnosi in spodbudili enostranski ruski vpliv, predvsem v 19. stoletju in različnih obdobjih 20. stoletja. V nadaljnjem razvoju lahko povezave znova najdemo v sovjetski avantgardni umetnosti, vendar je v drugih obdobjih 20. stoletja – ne glede na politične in ideološke pritiske – bližina obeh literatur slabela. Areal bolj povezuje literaturo v češkem in nemškem jeziku, ki bi lahko bila poetološki vir narodnega preporoda (Murko), bodisi z vidika baročnega ali pozneje romantičnega vpliva, vključno z ljudskim in polljudskim slovstvom (Volksbücher), ki je bilo eden od virov češke romantike (Václavek).

V odnosih med literaturami pomembno vlogo igrajo t. i. dejavniki moči, vključno s t. i. močjo v literaturi (Berg). M. Berg v svoji knjigi o tej temi začenja svojo razlago z realizmom in njegovo krizo, v uvodu pa se vrača k obdobju 1930–1950. To označi kot zamenjavo mehanizmov ekonomskega kapitala z mehanizmom delovanja simboličnega kapitala: prerazporejanje različnih pomenskih polj je odpravilo nasprotje med literarnim in realnim. To prikazuje na primer na razvoju M. Zoščenka, ki se od 30. let 20. stoletja postopoma otrese satire in ironije ter se usmeri k t. i. iskrenosti (искренность). K temu naj dodam, da je razvoj literature s tem

nekako zastal, postal je iluzoren in se vrnil k principu igre, saj se je vrnil k že zdavnaj preseženim in arhaičnim tipom literarne psihologije: Berg govori o sovjetskem disneylandu in se mu ta literarni tip zdi infantilni. Naslednja etapa realizma se je vrnila h kakovostnim predhodnikom realizma 19. stoletja, s čimer je ustvarila iluzijo kontinuitete utopičnih tradicij. Sam Bergov tekst, ki obravnava druga besedila in t. i. diskurz sodobne ruske literature, priča o tem, da zamisel o bistveni spremembi statusa literature v Rusiji na začetku 21. stoletja ni povsem resnična oziroma da ni povsem resnična izhodiščna predstava ruske literature kot služabnice, ki naj bi zamenjevala druga področja družbene zavesti ter bi zato imela preroške, vizionarske funkcije. Te funkcije so se namreč transformirale v estetske funkcije. Zato lahko kdo F. M. Dostojevskega razume kot didaktika, pridigarja in verskega blazneža, drugi kot psihologa in filozofa, spet drugi pa kot vrhunskega umetnika: etika je v ruski literaturi postala estetika oziroma si je ustvarila estetsko funkcijo.

Obenem se pojavi vprašanje t. i. vrednostne pravičnosti: češki literarni teoretik in prevajalec iz estonsčine, danes že pokojni Vladimír Macura (1945–1999), s katerim sem sodeloval pri slovarju *Slovník světových literárních děl* (1988, 1989), mi je večkrat povedal, da estonska poezija dosega vrhunsko raven in da če bi estonski pesniki pisali v angleškem jeziku, bi zagotovo prejeli Nobelovo nagrado. Tako pa pišejo v jeziku približno milijonskega naroda. Problem vrednot in vrednotenja je v literaturi pogosto obravnavan in tudi sam sem se ga polemično dotaknili v dveh različicah študije, h kateri se vračam (Pospíšil, »Hodnoty«, »The Problem«). Češki slavist, balkanist in komparativist Ivan Dorovský je napisal:

Domnevam, da je zgodovino svetovnih literatur mogoče obravnavati in razumeti kot zbirko estetsko najboljših del, ki so nastale v desetih kulturnih krogih (območjih) skozi stoletja. Kanon najboljših del, napisanih v vseh jezikih danega kulturnega območja, objektivno določajo izključno ali predvsem pripadniki posameznih narodnih literatur tega območja. Iz območne zgodovine literatur bi lahko nastala zgodovina svetovne literature kot del svetovne kulture in civilizacije. (49)

S tem bi lahko v marsičem soglašali, če se ne bi nenehno pojavljala nekakšen predstavnikiški princip, ki morda deluje v parlamentu, nikakor pa ne v literaturi, saj estetske vrednosti ni mogoče omejevati s črtami na zemljevidu ali z državno politiko. Nobenega kanona ne morejo določati samo pripadniki narodnih literatur nekega območja. Kanon je nadnarodni in presega vse meje, umetnost in estetika pa nista odvisna od raznih diktatur, če pa že, je to samo začasen pojav. Pozitivna diskriminacija ne more biti stalni spremljevalec razvoja, lahko je samo njegovo začasno pomožno sredstvo, saj ima razvoj svoje lastnosti, med katere spada tudi kategorija

velikosti: kar je veliko, ima v izhodišču prednost pred tistim, kar je majhno – tega ni mogoče spremeniti, izjeme pa samo potrjujejo pravilo. V primeru literature štejejo med drugim velikost naroda, število govorcev in bralcev nekega jezika, zgodovinski razvoj in njegova tragična zgodovina. Primer Srednje Evrope in Balkana o tem jasno priča in lahko samo špekuliramo, kaj bi bilo s srbsko, bolgarsko ali katero drugo južnoslovansko literaturo, če ne bi bilo osmanske okupacije, oziroma kaj bi bilo s češko literaturo, če ne bi bilo husitskih vojn in Bele gore (ena od špekulacij je tudi ta, da bi po morebitnem porazu katoliške strani češčina in njena literatura povsem utonili v nemškem protestantskem morju).

Đurišinoва koncepcija svetovne literature je bila sintetična, tj. predvidevala je, da je svetovna literatura skupek splošnih, družbenih znakov svetovnega literarnega procesa. To bi pomenilo, da je treba primerjati vse, kar je bilo kdaj na Zemlji napisano (torej tudi to, kar ni ohranjeno), poiskati ujemanja in razlike ter formulirati svetovno literaturo kot splošni literarni genotip ali invarianto. To je utopija, čeprav to ne pomeni, da je koncepcija slaba, saj je to pravzaprav cilj, ki se mu želimo približati. Po drugi strani ni mogoče zavrniti niti zgodovinsko pogojenega aksiološkega dojetja, torej svetovne literature kot skupka splošno priznanih estetskih in drugih (npr. kognitivnih, ideoloških, didaktičnih) vrednot, ki nastaja zgodovinsko in je zgodovinsko spremenljiv. Pri tem predstavniki področja (območja) ne morejo igrati odločilne vloge (areal je koristen kot kraj realizacije literature, kot prenos vrste dejavnikov, kot sredstvo boljšega in globljega spoznanja). Tako so predstavljena posamezna dela, pa tudi celotne narodne literature, zato smo s pojmom »svetovna literatura« označevali tiste narodne literature, ki so (do zdaj) delovale najbolj poetološko – glede na različne okoliščine (Pospíšil, *Světové*). Katere bi spadale v konglomerat »svetovnih literatur«, je gotovo stvar razprave, gotovo pa je, da med njimi ne bo ne makedonske ne bolgarske, češke, slovenske ali slovaške (ponavljam, da pojem »svetovne literature« ni isto kot pojem »svetovna literatura«). Če bo tam tudi poljska, ne vem, njene velikosti pa gotovo ne bi meril samo s številom Nobelovih nagajencev. Zelo dobro razumem, iz česa izhaja zavračanje aksioloških kriterijev in zaradi česa je videti, da princip ni pravičen (F. Wollman je to večkrat izrazil v delu *Methodologie srovnávací slovesnosti slovanské* iz leta 1936 in v delu *Slovesnost Slovanů* iz leta 1928 – nedavno sem bil sourednik pri nemškem prevodu (Wollman, *Die Lit.*); prikazal je pomen slovanskih literatur v močni folklorni plasti – na to se je navezoval tudi I. Dorovský), vendar ga ne smemo sovražiti ali odvrniti. Menim, da bi se v tem smislu morali vrniti – z veliko več znanja in manj radikalno – k napol pozabljeni razpravi o pojmu »vpliv«, k razpravi, ki se je začela in zaključila v 70. letih prejšnjega stoletja v reviji *Slavica Slovaca*.

Prepričanje o kvalitetah na primer slovanskih literatur, ki so bile v preteklosti iz različnih zunajestetskih razlogov krivično zmanjševane, zdaj ne sme voditi v zamisel o apriorni enakovrednosti vseh narodnih literatur, ki jih zastopajo njihova najboljša dela: estetskih kvalitet ni mogoče geografsko relativizirati, estetske kvalitete so vedno absolutne, nadnarodne, vsečloveške. Zaradi tega nihče ne bi smel biti užaljen, to nam dokazuje tudi bralska praksa. Enakovrednosti ni niti med ljudmi niti med literaturami, vsaka je drugačna, vsaka ima drugačno funkcijo in pomen. Priporočam, da ta problem pogledamo neemocionalno in z zgodovinskega vidika: kar je danes neznano, bo v prihodnosti morda dominantno, in obratno, oziroma kot je govoril M. Bahtin, vsa literatura lahko nekoč »doživi svoj praznik vstajenja«. Podobne probleme na neki način omenjata tudi dva slovenska avtorja pionirskih kompendijev, ki obravnavata splošna vprašanja »literarne vede v rekonstrukciji« (Juvan; o njem glej Zelenka, »Juvan«) in samo primerjalno književnost (Virk).

Če priznavamo, da poetološke kvalitete ne poznajo ali jim ni treba poznati mej niti t. i. pozitivne diskriminacije, ker bralci cenijo estetski učinek in druge komponente in funkcije literarnega artefakta, ne da bi se morali zanimati za zgodovinsko-politično-kulturne razloge za nastanek takšnega dela, moramo obenem zavrniti željo po vrednostni unifikaciji literarnega procesa, tj. predstavljati en model kot vzorec, ki ga je vredno posnemati. Pojem »belatedness«, nekakšna »zazopoznelost«, »zamuda« bo v tem primeru pejorativni aksiološki termin, torej dejansko diskriminatorski. Vsaka narodna literatura ima svojo razvojno paradigmo, nobeni literaturi ni treba »dohitevati« ali »prehitevati« druge, ker je v svojem razvoju avtonomna in lahko interreagira s svojimi entitetami, lahko jih posnema, transformira njihove pobude, sicer pa ima svoj lasten razvojni ritem, ki je aksiološko avtohton. Za primer lahko vzamemo rusko literaturo, ki je šla skozi »slogovni« razvoj od 18. stoletja in prinesla nove kvalitete, predvsem v svoji »zlati dobi«, tj. v realizmu in romanu, ter kasneje v moderni, v svoji srebrni dobi, tako kot v avantgardi in postmoderni.

S tem razmišljanjem izhajam iz teorije, ki sem jo formuliral drugje (npr. strnjeno v Pospíšil, *Rusky*) in jo poimenoval »prae-post efekt« ali »prae-post paradox«. Pri tem gre za razvoj ruske literature in do neke mere tudi za razvoj slovanskih literatur v celoti ali vsaj v nekaterih obdobjih. Pritisk poetoloških impulzov bogatih evropskih literatur, na primer francoske, italijanske, nemške, angleške itn., je privedel v njihovo imitacijo, pa tudi v to, da so bile nekatere pobude sprejete samo okvirno in so ustvarile povsem druge rezultate, ki pa so delovali inovativno: iz transformacije pobud na ruskih tleh je nastalo to, kar imenujemo čudež ruske literature. Povedano drugače: nepopolni sprejem poetološkega impulza je spodbudil nastaja-

nje drugačne, nove poetike. Ideja je povezana s pojmi, ki jih je Zdeněk Mathauser poimenoval habiliteta – superhabiliteta in metahabiliteta: prav v metahabiliteti, ki je nekakšen poetološki odmik vstran, nekakšna intencionalna nepopolnost, v zavračanju t. i. mojstrstva in v iskanju vijugastih poti naprej, se skriva pomen prae-post efekta. Konkretno to pomeni, da je ruska literatura sprejemala poetološke pobude »močnih« evropskih literatur predvsem od 18. stoletja v več valovih: s tem obenem zavračam teorijo, da je rusko 18. stoletje, ki je bilo delavnica ruske literature, zadostovalo za temeljito absorpcijo impulzov, tako kot mi ni povsem blizu koncepcija faznega premika izpod peresa Vadima Kožinova, ki rusko romantiko postavlja v čas 30.–50. let 19. stoletja h gibanju slavjanofilov, realizem v 80. leta 19. stoletja ipd. Po drugi strani pa je res, da so se te smeri, tudi realizem, absorbirale postopno, zato lahko ruski klasični datum 1842, tj. leto izida Gogoljevih Mrtvih duš, še naprej razumemo kot simbolični začetek ruskega realizma, če kot začetek ne sprejmemo za dobro desetletje starejših prozskih del.

Ravno zato moramo raziskati tudi delo *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* in sam naslov tega dela. Pojem »literary culture« nas vrača k razumevanju t. i. kulturnozgodovinske šole 19. stoletja, obenem pa poudarja tako vedo o znaku kot prostorskost literature vključno s prodornimi središči. Še naprej pa pri tem ostaja nerešen problem, ki sta ga R. Wellek in A. Warren poimenovala »intrinsic« in »extrinsic«, torej notranji in zunanji. Gre za to, kako dovršeno in temeljito spojiti prostorsko kulturološko dojetje z notranjim ustrojem in avtonomnim poetološkim razvojem literarnega artefakta, torej s tem, čemur je R. Jakobson rekel »literarnost«, tj. nezamenljivost tistega, kar leposlovje (belles lettres) dela leposlovje, torej s poetično (estetsko) funkcijo jezika. O tem sem nekoč nasprotoval D. Đurišinu v članku, ki ga je sam dal objaviti (Pospíšil, »Sedmero«). Takrat sem skoval termin »interpoetičnost« za medliterarne pojave, ki se križajo ravno v literarnem artefaktu, tj. v njegovi poetiki, strukturi. Tudi v obsežni publikaciji *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* to prepletanje v osnovi manjka ali pa je zelo šibko. Literarne zgodovine ni mogoče nadomestiti z zgodovino kulturnega prostora, ker ima lastno, avtohtono paradigmo. Iščemo in najdemo lahko samo presečišče zunanjega in notranjega kroga, tako kot tisto, kar literaturo vrača kot žogo v igro, tj. v družbeno-kulturni krog, iz katerega so jo oddaljile imanentne metode, čeprav iz metodoloških razlogov, da bi bolje raziskali njeno notranjo zgradbo.

Naslednji problem je brez dvoma prvotno nemški termin Ostmitteleuropa (East-Central Europe), ki umetno deli kompaktno celoto Srednje

Evrope na dva dela – zahod in vzhod. Vprašanja srednjeevropskega centrizma oziroma samega pojma »*Mittleuropa*« se je dotaknil že nekdanji Pražan René Wellek (1903–1995). V prvem od treh pogovorov, ki jih je s Petrom Demetzem vodil na straneh letopisa *Cross Currents*, se je o tem pojmu izrazil zelo skeptično v smislu, da je pojem sam po sebi sumljiv, ker si ga je izmislil Friedrich Naumann med vojno leta 1915. Po Wellekovem mnenju je sodeloval pri tedanji nemški vojni propagandi in je bil usmerjen v sestavljanje srednjeevropske monarhije, ki bi bila večja kot Prusija. Sama koncepcija je po njegovem mnenju precej nejasna, ker niso določene meje pojma, ki verjetno izraža samo nostalgično razpoloženje. Ko zaključil pripovedovanje o svojem očetu, ki se je kot avstrijski uradnik preselil z Dunaja v Prago, da bi navdušeno podprl novo Českoslovaško republiko, znova odgovarja na isto vprašanje. Peter Demetz se k vprašanju vrne nekoliko provokativno, saj na Wellkovem lastnem življenju (češke in nemške šole, Dunaj, Praga, stalno kroženje med vzhodom in zahodom, severom in jugom) prikazuje, kako zelo je *mitteleuropäisch*. Wellek priznava, da je Srednjeevropejec z izkristaliziranim odnosom do češčine, nemščine in angleščine, obenem pa trdi, da stara *Mittleuropa*, kot je obstajala v času Avstrije, ni več mogoča niti kot posledica sovjetske invazije leta 1944 (pogovor je potekal pred temeljitimi spremembami v češkem prostoru ob koncu leta 1989). Oba udeleženca diskusije glede odnosa do srednjeevropeljstva izražata pomisleke: Wellek ob zaključku trdi, da je med Ljubljano, Prago, Trstom, Budimpešto in Dunajem bolj malo komunikacije; obenem pa je mnenja, da ta mesta združuje njihovo stališče do Zahoda (Demetz; Pospíšil in Zelenka, *René*). Med slovanskimi literaturami, npr. v času realizma, medsebojni odnosi niso nikakršna posebnost: podobnosti obstajajo zato, ker so na njih vplivale enake zahodne literature. Wellek je pri tem nekoliko pozabil nedvomen in v marsičem povsem dominanten vpliv ruskega realizma, ki pa je spet črpal iz zahodnoevropskih literatur – pri prevzemanju nagibov realizma se je slovanska inspiracija mešala s socialnimi vidiki in poetiko.

Fenomen srednjeevropeljstva je tako večkrat razlomljen in tvori zapleteno, prekinjeno mrežo, ki ni niti homogena niti prvotna celota: nastaja šele postopoma s težkim prepletanjem in zraščanjem različnih kultur. Obenem je geografsko in geopolitično spremenljiva celota: niti približno ni mogoče označiti njenih mej – spada vanjo severna Italija, Benečija, Lombardija z Milanom, Transilvanija ali tudi Vlaška, Saška, Bavarska in morda še Prusija, Belorusija in Ukrajina ali samo deli njihovih ozemelj, ki so politično nekoč spadala pod Avstrijo; sta tudi Podkarpatska Rusija in Bukovina Srednja Evropa? Vsekakor je to celota s spremenljivimi in gibljivimi geografskimi in kulturnimi mejami, trenutno povezanimi kulturnimi

središči, kot so Dunaj, Budimpešta, Praga, Krakov, eventualno še Dresden in Leipzig. Obrobni, periferni deli regije so tu in tam prehajali pod okrilja drugih regij.

Karakterna raznovrstnost in razdrobljenost srednjeevropskega je pogosto prinašala najrazličnejšo aksiologizacijo z vidika svojih avtonomnih in podrejenih delov, tj. večinoma narodnih literatur, ki so utilitarno reducirale centrizem – predvsem v eksistencialnih, odločilnih trenutkih razvoja – pri vprašanju zgodovinske izbire kulturne usmeritve. V češkem okolju je bila zapletenost srednjeevropskega centrizma kot posledica zgodovinsko-geografskih determinant poenostavljana na problematiko češko-nemškega razmerja. Prav René Wellek je že sredi 20. let menil, da za razvoj teh donosov ni odločilna dihotomija »velike« ali »majhne« literature in naroda, ampak kulturna raven prevzemnega okolja, naše stališče, domača živa tradicija, sposobna pozitivne transformacije različnih pobud nekega časa.

Na srednjeevropskem je mogoče predstaviti mnogostopenjskost kulturnih fenomenov in njihov nasprotujoči si značaj. Srednjeevropsko je definirano v razmerju do zahodnoevropskega oziroma nemškega, pa tudi do juga in vzhoda: obenem pa vse elemente obvezno vsebuje v sebi. Samo je torej sestavljeno iz tega, kar kot celota zanika, proti čemur oblikuje svoja središča. Definirano je s strukturnim premikanjem poudarka na posamezne komponente celote. Pri tem postavi v ospredje slovanski element proti vedno močnejšemu pangermanizmu, obenem se sklicuje na svoje srednjeevropsko, nemško, praško nemško in židovstvo proti vedno močnejšemu pritisku slovanskega Vzhoda, kaže se, da je sicer tudi slovansko, vendar ne samo slovansko, in če je že slovansko, to pomeni zahodnoslovansko. Nenehno pomikanje in notranji premiki fenomena srednjeevropskega je njegovo dezintegracijsko, šibko mesto. Labilnost, ki deluje razdiralno, je obenem njegova stabilnost: kar ni trdno in trdno določeno, kar nima trdne teritorialne, etnične in ideološke podobe, kar je spremenljivo in nejasno, je tudi zelo težko povsem in brez sledu uničiti. Klasični primer je kulturni in literarni fenomen srednjeevropskega bidermajerja, ki je bil kot literarna smer oziroma tok v splošnem povezan s problematiko prehodnih obdobj in ki se je izven svoje prvotne nemške osnove modificiral v alternativno slogovno tendenco. Fenomen Srednje Evrope je po vseh zgodovinskih preobratih videti bolj duhovni kot realen geopolitični prostor, žarišče usmerjanja različnih kultur in narodov, kot v nekem smislu eno od integracijskih jeder Evrope. Pojem »Ostmitteleuropa« ima nedvomno vrednostni podton v smislu vzhodne podrejenosti. O tem je svoje povedal že Frank Wollman, ko se je skliceval na slovansko evropsko tradicijo in pomembnost folklorne (Wollman, *Slovesnost, Die Lit.*); pri tem se sklicujem tudi na novejšo študije njegovega sina Slavomíra Wollmana.

Bomo torej za razliko od urednikov in avtorjev komentirane temeljne knjige branili kulturno specifično podobo Srednje Evrope? Drugače rečeno: ali spada Franz Kafka v Zahodno ali Vzhodno Srednjo Evropo oziroma ali je Dunaj v Zahodni Srednji Evropi, Praga pa v Vzhodni Srednji Evropi? Ta vprašanja imajo tako kulturno literarno kot aksiološko politično vsebino.

Ob zaključku navajam deset sklepov o razumevanju Srednje Evrope in primerjalni književnosti sami po sebi:

1) Različne primerjalne metode so za študij Srednje Evrope uporabne samo, kolikor implementirajo princip arealnosti, teritorialnosti ali področja kulture, vere in politike, obenem pa hranijo filološko jedro entitete kot ključni, izhodiščni dejavnik.

2) Raziskovati je treba ne le ujemanja in podobnosti, ampak predvsem divergence in rezistence, ki so pogosto metodološko učinkovitejše in za razvoj bolj značilne.

3) Srednja Evropa je bolj duhovna in kulturna kot pa geopolitična entiteta.

4) Služiti ozkim političnim ciljem je nesmiselno. Eden od reliktoev takšnega pristopa je pojem Ostmitteleuropa (East-Central Europe). Takšna entiteta ni nikoli obstajala, je samo politični konstrukt z določenim namenom, tako kot npr. pojma Zahodni in Vzhodni Balkan.

5) Ostanke hladne vojne moramo razumeti kot napačne in škodljive, tako kot hipotetično trditev, da Praga leži na vzhodu, Helsinki na zahodu, Dresden v Srednjehodni Evropi, Cheb (nem. Eger, lat. Egra) pa v Srednjevzhodni Evropi (Pospíšil, *Střední*).

6) Ključ do entitete Srednje Evrope so navidez obrobni, alternativni tokovi in avtsajderji. Zato predlagam študij teh pojavov, ki za zdaj ne tvorijo glavnega toka (mainstream) narodnih literatur Srednje Evrope (versko orientirane kulturne/literarne smeri in tokovi, npr. katoliška moderna, tradicionalizem, ruralizem, utopična in antiutopična literatura, znanstvena fantastika, proza virtualne pristinosti, regresivni in konzervativni trendi, stacionarne umetniške strukture, naivna umetnost, otroška literatura, trivialna in ljubiteljska literatura itd.) (Pospíšil, »Próza«).

7) Pri študiju literature Srednje Evrope je koristno primerjati transformacijo literarnih žanrov.

8) Priporočim lahko, da se izogibajmo nevarnosti prevladujočega pritisaka plitvih, a zelo modernih tem in pristopov, kot so usmerjenost v internet, množični mediji, odnosi med spoloma, politična korektnost ipd.

9) Raziskovati Srednjo Evropo pomeni tudi implementirati t. i. vsiljivce (invaders), predvsem ključnih zunanjih pobud, kot so pritiski anglo-ameriške in skandinavske kulture, imigracije in emigracije, pritisk vzhodnih

Slovanov nasploh in še posebej Rusov, balkanskih in azijskih elementov, nekrščanskih verstev itd.

10) Treba se je izogniti poveličevanju zahodnih kozmopolitskih konceptov literature v aksiološkem smislu in na podlagi teze: »Čim manj narodno, tem bolje.«

Knjiga soavtorjev in urednikov Johna Neubauerja in Marcela Cornis-Popa *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* je ne glede na te pripombe delo ključnega značaja že zaradi svoje zbirke informacij in metodološkega koncepta: naša kritika je bila izrečena zato, ker se vsem metodološkim inovacijam navkljub ponavljajo nekateri običajni stereotipi, pa tudi zato, da bi se zavedeli njihovih mej in novih horizontov te velike teme.

Iz češčine prevedel Andrej Perdih

LITERATURA

- Berg, Michail. *Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе*. Кафедра славистики Университета Хельсинки, Москва: Новое Литературное Обозрение, 2000.
- Demetz, Peter. *Cross Currents, A Yearbook of Central European Culture*. Yale University. 9 (1990): 135–145; 10 (1991): 235–251; 11 (1992): 79–92.
- Dorovský, Ivan. *Slovenské meziliterární sbory a rozdíly*. Brno: Masarykova univerzita, 2004.
- Hrabák, Josef. *Literární komparatistika*. Praha: SPN, 1976.
- Jakobson, Roman. *Poetická funkce*. Ed. Miroslav Červenka. Jinočany: H&H, 1995.
- Juvan, Marko. *Literarna veda v rekonstrukciji. Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura, 2006.
- Kožinov, Vadim. »К социологии русской литературы XVIII–XIX веков (К проблеме литературных направлений)«. *Литература и социология*. Москва: Художественная литература, 1977. 137–177.
- Mathauser, Zdeněk. *Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu*. Brno: Blok, 1989.
- Murko, Matthias. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest*. Graz: Styria, 1897.
- Neubauer, John, Cornis-Pope, Marcel, ur. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I–III. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004–2007.
- Pospíšil, Ivo. »Hodnoty a rovnost v literatuře. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota.« *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* VI. 2. zv. Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.–27. dubna 2005. K vydání připravili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlík a Václav Štěpánek. Red.: Václav Štěpánek. Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Brno: Matices moravská, 2006. 757–767.
- — —. »The Problem of Value and Equality in Comparative Literary Studies: the Past and the Present (Some Comments on the Conception of »Area Value«)«. *The Horizons*

- of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies*. Ur. Halina Janaszek-Ivaničková. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2007. 39–49.
- — —. »Próza virtuální autenticity a existenciálního znejištění.« SPFFBU, X 10, *Slavica Litteraria* (2007): 5–20.
- — —. *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Brno: Nadace Universitas, Edice Scientia, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, 2005.
- — —. »Sedmero úskalí a inspirací.« *Slovenská literatúra* 4 (1993): 292–295.
- — —. *Slavistika jako české rodinné stříbro*. Praha: Nadání Hlávkových, 2004.
- — —. *Slavistika na křižovatce*. Brno: Regiony, 2003.
- — —. *Střední Evropa a Slované*. Brno: Masarykova univerzita, 2006.
- Pospíšil, Ivo in Michael Moser. *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2004.
- Pospíšil, Ivo in Michael Moser, Stefan M. Newerkla. *Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in Their Central European Context*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2005.
- Pospíšil, Ivo (ur.). *Areál – sociální vědy – filologie*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2002.
- — —. *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie)*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- — —. *Litteraria Humanitas XI, Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Brno: Masarykova univerzita, 2002.
- — —. *Světové literatury 20. století v kostce*. Pod vedením I. Pospíšila zpracovali S. Dembická, J. Kovář, K. Křížová, P. Kyloušek a I. Přikrylová. Praha: LIBRI, 1998.
- Pospíšil, Ivo in Miloš Zelenka. *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět*. Brněnské texty k slovakistice VI. Brno: Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, 2004.
- — —. *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech*. Brno: Ústav slavistiky FF MU, 2003.
- — —. *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1996.
- Václavek, Bedřich. *České písně kramářské*. Praha: Svoboda, 1949.
- Virík, Tomo. *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja. Kritični pregled*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. (*Studia Litteraria*)
- Wollman, Frank. *Die Literatur der Slaven*. Hgb. von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. (Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, 7. zv.). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, 2003.
- — —. *Slovesnost Slovanů*. Praha: Orbis, 1928.
- Wollman, Slavomír. »Postmodernismus ve slovansko-středoevropském zorném poli: fakta a fikce.« *Slavistika dnes*. Ur. Ivo Pospíšil. Brno: Česká asociace slavistů, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2007. 213–228.
- — —. »Van Tieghem a ti druzi: hledání generální literatury směrem k jihovýchodu.« *Česká slavistika*. Brno – Praha: Academicus, 2008. 323–335.
- Zelenka, Miloš (2008): Juvan, Marko: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Uvod do sodobni študij. Narodna a univerzitetna knjižnica, Ljubljana 2006. *Opera Slavica* 18.1 (2008): 42–44.

Comparative Literary Studies, Central-European Cultural Space, and Theory of Literary History

Keywords: comparative literary studies / literary history / East-Central Europe / national literatures / cultural identity

This article deals with current crucial issues concerning not only the history and theory of national literatures, but also comparative studies and their methodology in general. The author comments on the volumes of the *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. In addition to his generally positive evaluation of this scholarly achievement, he draws several critical conclusions, beginning with the terms in the title of this immense project – “literary cultures” and “East-Central Europe.” He proceeds from the basic meaning of comparative literary studies and a certain tension between supranational and national literary structures in their diachronic and synchronic, as well as partial and general (or universal), aspects. He emphasizes the need to exercise great care and take into account not only the contemporary state of affairs – today’s more or less political status of literature – but also the diachronic structures that emerge from the deep basis of mentalities and cultures of the past. He comes to the conclusion that one can neither apply a strictly historical approach that transfers past situations into the current position, nor modernize the past. In this sense he offers several examples typical of these manipulations. These cannot serve as definite conclusions, but only as basic principles oscillating between universal and specific points of view in the form of a Decalogue.

November 2008